

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՐՔ ՄԱՇԹՈՅԻ

ՈՒՂՂԱՆԱԼ ԵՒ ԼՈՒՍԱՐԱՆՆԱԼ

ՆԵՐԱԾՈՒՐԻՆ

Ի՞ր մեծագլին բարեմասնութիւնները պիտի թուենք յետոյ միասմին:

Թէ ի՞նչ անտեղութիւններ ու ի՞նչ ծուռ հետեւութիւններ ծնած են այսպիսի ուղիղ և լուսաբանուած տպագրութեան մը չգոյութենէն՝ շատերու մէջէն գատենք մէկ քանի օրինակներ և ցոյց տանք:

1. Գարագաշեան Հայ ալբուրէնքի զիտը կը հասկնայ իրը հասարակաց (ամբողջ Հայաստան աշխարհի) հոգը եղած «մանաւանդ կղերական դասուն, և տեղի ունեցած ժողովով եպիսկոպոսացն՝ հանդերձ Սահակաւ և Մեսրոպաւ», նսեմացնելով այսպէս Մաշթոցի փառքը: Եւ ինչո՞ւ: Որովհետեւ կ'ըսէ Գարագաշեան՝ սխալ մէջըբրումով Կորիւնէն «ժողովեցին (Սահակ և Մեսրոպ) աշխարհանոց խորհուրդ»: Կարճ պարբերութեան մը մէջ կրկնակ սխալ: Տեսնենք Կորիւնի բուն ըսածը.

«Ապա երանէր նոցա (Մաշթոցի և Սահակայ) պարգեւական յամենաբարին Աստուծոյ՝ ժողովիլ գաշխարհահոգ խորհուրդն երանելի միաբանելոցն, և գիրսնշանագրոյ Հայաստան ազգին հասանել»: Արդ՝ եթէ Գարագաշեան «ժողովիլ» բառին հոս ճիշդ նշանակութիւնը իմացած ըլլար, երդ. դարու առաջին կէսին գրուածները խնամով աչքէ անցնելով, պիտի գիտնար թէ ժողովիլ հոս «ժողովեցին խորհուրդ, ժողովիլ ըրին իմաստը չունի, այլ կրնանակէ միաւորել, միացնել (տես Բիւզ. էջ 82. «Յերեւոյթ և աներեւոյթ իւրոյ զօրութեանցն ի միւսնոյն ժողովեալ»: Ազաթ. էջ 455 «վասն այնորիկ հրամայէ զի նախ ինքեանք իւրեանց մտօն առ միմեանս ժողովեցին, զի ուսցին զամենայն ազգացն ժողով ածել ի մի միաբանութիւն»: Ոսկեր. Մեկն. Մատթ. էջ 258, «զամենայն հնարս հնարեցաւ զի զմեզ ժողովեցէ», ուր խօսքը նախքան զպատարագ՝ «հաճել ընդ ըն-

կերն» միաբանելու վրայ է: Իսկ «աշխարհանոց» չի նշանակեր բնաւ «համաձայն աշխարհին (հասարակաց) հոգ եղած, այլ «զաշխարհ հոգացող», երկրին վրայ հոգատար խորհուրդ (միտք): Ուրեմն, ուղղելով այս երկու սխալները, վեր բերենք Կորիւնի պարբերութեան բուն միաքր, որուն մէջ մթութիւն չի մնար:

«Յետոյ ամենաբարի Աստուծմէ անոնց (Սահակի և Մաշթոցի) պարգեւ կ'ելլէր՝ միաւորել երանելի համամիտներուն խորհուրդը, և Հայաստան ազգին այլուրեքնք (գիրսնշանագրոյ) հանդիպիլ, վիճակիլ (հասանել)» — զիւրաւ հասկանալի, թէեւ ոչ շատ քերականական: Բայց Կորիւնը ուսումնասիրողը պարտի գիտնալ թէ այս մեծահանձար զրոգը՝ ինչպէս ամէն հանձար՝ չի դանդաղիր ոտնակոխ ընելու քերականական կանոն, և թէ Կորիւն այս մասին բոլորովին կը տարբերի իր ուսումնակիցէն Եզնիկէ, որ այնքան երկրւոյցած է և ժողովրդ քերականական ճշգրտութեան:

Ուրեմն երբ Կորիւնի այս պարբերութեան միտքը ուղիղ իմացուի, յօգս կը ցնդին եպիսկոպոսաց ժողով, հասարակաց հոգ և այլն սխալ ըմբռնումը և ծուռ հետեւութիւնները:

2. Կորիւնի «խանգարեալ» հուշակուած ուրիշ մէկ հատուածէն դարձեալ վրիպական հետեւութիւններ հանուած են: Ահաւասիկ հատուածը:

«Իսկ բարեացապարտին վահանայ, յանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինէր, որ՝ աշխարհածնիւն հայրենեաց սեպական որդի գտեալ՝ շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ մերձաւոր կենակից վայելէր, և զի՛ ըստ օրինակի գրեւոցս առ ի մէնջ՝ հարքըն ի կատարումն դարձան»:

Այս հատուածին իմաստը չհասկընալով էմին, Գարագաշ, և ուրիշ շատեր, հետեւեցուցած են թէ վահան Ամատունի յանկարծ մեռեր է. մինչդեռ յայտնի է թէ Կորիւն այս մատենիկը 444-5 զրած ըլլալով, վահան Ամատունիի մահը ծանուցած չէր կրնար ըլլալ այդ թուականին, քանի որ Եզնիկէն գիտենք թէ Դենշապուհ Հա. յաստան գալուն 448ին հազարապիտութեան պաշտօնէն հանեց զվահան, որ «իրքե զհայր վերականու համարեալ էր աշխարհականաց քրիստոնէից», և թէ վահան

Ամատունի Վարդանանց ողորման ամբողջ տեւողութեան մէջ մեծ դեր կատարեց իբր Վասակի յայտնի հակառակորդը՝ ուխտապահ նախարարներու դասին մէջ:

«Յանկարծաճառ» չի նշանակեր հոս բռնալուծ յանկարծաճառ վախճան, ինչպէս ամէնքը հասկցեր են, այլ յանկարծօրէն անկարծելի, անսպասելի կերպով հասնող (օգնական, պաշտպան, վերակացու, ինչպէս կը պատմէ Եղիշէ): Կորիւն ինքը գրած է «հասանել նմա բովանդակ ի վերայ սահմանաց Սիւնեաց» (այսինքն Սիւնեաց աշխարհի վրայ բովանդակ այցելու, հոգատար, դարմանիչ բլլալ), հետեւաբար այդ հատուածին իմաստն է. «բարեացապարտն Վահան Ամատունի օգնական պաշտպան երեւան կուգար այն ամենուն կեանքին, որոնք Հայաստան աշխարհի վերածնունդովը՝ հայրերուն (Սահակի և Մաշթոցի) սեպհական որդի (ծնունդ հոգեւոր) գտնուելով մերձաւոր (= բնտանի, տե՛ս Ազթ. էջ 219, «Առ որս բարերարութիւնն մերձաւոր եղեալ»): Նոյն էջ 203 «Աստուծոյ բարերարութեան արարչութեանն բնտանի և մերձաւոր լինիցի», կը նշանակէ նաև օգնական տեսնելիկ Դ. թ. «մերձաւոր և զարմանիչ: կենակից (հոգեւոր ծննդեամբ կենակից) կը վայելէր յանձին Վահանայ, մանաւանդ որ ինչպէս գրեցինք, հայրերը (Սահակ Մաշթոց) «ի կատարումն դարձան» այսինքն վախճանեցան, որով պէտք կար անոնց տեղ ուրիշ հայրեման յանձանձիլի մը, վերակացուի մը, ինչպէս եղաւ Վահան արդարեւ «աշխարհականաց քրիստոնէից» ըստ Եղիշէի:

Ահա բուն իմաստը այս անլուծանելի հոշակուած հատուածին, որ թէպէտ քիչ մը մանուածոյ՝ ոչինչ ունի խանդարեալ, և հետի է անխմանալի բլլալէ:

Դժբախտաբար Գարագաշ (Քննական Պատմ. Հատ. Բ. էջ 26) կը մոլորի, եզրակացնելով այս հատուածէն թէ «Կորիւն գրած է իւր պատմութիւն զինի պատերազմին Վարդանանց. զի գիտէ քահանայից հալածումն ի Տիգրոն (մինչ Կորիւն միայն Յովհանի Տիգրոն կոչուին և ազգի ազգի բանութեանց զէմ զնելն պատմած է) և «զմահ Վահանայ Ամատունոյ»: Գարագաշի մոլորման կը հետեւի նաև Բրօֆ. Ադոնց (Հ. Ամօրեայ 1925 Յուլիս-Օգ.) ուրկէ, կը

ծնին բազմակերպ վրիպակներ. վրիպակ ժամանակագրական, վրիպական դատում Կորիւնեան հայերէնի երդ. գարու երկրորդ կէտին մէջ, յորում չէր կրնար ծագում ունենալ այդպիսի լեզու, փոխանակ առաջին կէտին, որուն միայն կը պատշաճի, վրիպական դատում Վասակ Սիւնեանի նկարագրին վրայ, և այլն, և այլն:

Իսկ այս անմեղ հատուածին կրած դժբախտութիւնը չի վերջանար այս թիւրմացութեամբ: Ամէնէն մեծ դժբախտութիւնը՝ Աղաթանգեղոսի խմբագրողին ձեռքովն է կատարուած անոր վրայ, յառաջաբանին և վերջաբանին մէջ: Առնենք առաջինը, որուն մէջ բանաքաղը Կորիւնի Վահան Ամատունի վրայ աւանգածը կը ջանայ պատշաճեցնել Տրդատի վրայ, փոխ բարեացապարտն Տրդատ (մտադիր բլլալու է Կորիւնի յունածե Վահանայ տրականը, Տրդատ ուղղական ձեւի փոխելուն) յանկարծաճառ ապօրինական ցամաքի (աւելաբանութիւն բանաքաղի, որ չհասկնալով յանկարծաճառ կամ վախճանով որ ուրիշ կարգացողները չհասկնան՝ այդ երկու բաները աւելցուցեր է, միտքը բացայայտ բնելու համար) ամենեկունցն լինէր որ աշխարհամոլեղ (Կորիւնի աշխարհամոլիւն գործիականը ամականի փոխեր է պարզելու համար) հայրենեաց որդի գտանէր չնորհօքն Աստուծոյ մերձաւոր կենաց (թերեւս զբաղիլի սխալ՝ ուղղելի կենակից ինչպէս Կորիւն ունի, բայց աւելի հաւանական է որ անհմուտ բանաքաղը կամաւ կենակիցը կենացի փոխեր է իբր թէ պարզելու համար, չհասկնալով Կորիւնի բաժնի թէ հոգեւոր վերատն ծննդեամբ է որ երկու հայրերուն հոգեւոր ծնունդ կողմ քրիստոնեաները ինքեւոր կենսի կենակից՝ կը վայելէին յանձին Վահանայ, և կարծեր է թէ մարմնաւոր կենաց վրայ է խօսքը, և զեր է մեղմաւոր կենաց) վայելէր: Գտնելի, վայելիք գրելով փոխանակ Կորիւնի զեւալ վայելիք բանաքաղը կը ջնջէ պատճառաբանական կապը երկու բաներուն մէջ. զի Կորիւնի բնիկ ուղածն է «հայրերուն որդի գտնուելով» է որ (հարանց ամաց ծնունդս) մերձաւոր կենակից կը վայելէին յանձին Վահանայ:

Կորիւնի հատուածին մեծ մասը այսպէս խաթարելէ ետք, և «նայերուն որդին անփոփոխ պահելով, որ Կորիւնի մէջ պատ-

չաճ է քանի որ երկու հայրերու Սահակի և Մաշթոցի վրայ է խօսքը, մինչ Ազաթանդեղոսի մէջ միայն մեկ աշխարհածը նուեղ հայր կայ, այն է Ս. Գրեգոր, ինքզինքը մատենել է տք, աւելի մեծ խաթարում մը կը գործէ, Կորիւնի հատուածին վերջին մասը, «Աւ դի բոտ օրինակի գրելոցս առ ի մէնջ հարքն ի կատարումն դարձան» կը կարէ կ'անջատէ, և իմաստը բոլորովին այլափոխելով (գիտութեամբ թէ անգիտութեամբ) յաջորդ նոր պարբերութեան, որուն հետ բնաւ կապ չունի՝ զբլուխը կը դնէ սապէս. «Աւ արդ քանզի բոտ օրինակի գրելոցս առ ի մէնջ ոչ է թէ ի հին համբաւուց տեղեկացեալք մատենագրել» և այլն. («արդ» աւելցնելը յայտնի նշան է թէ զբնագրի սխալ չէ այս կարատումը և յաջորդին փակցուիլը, այլ բացայայտ միտք կայ՝ նոր պարբերութիւն մը սկսելու):

Այս ազճատումը յառաջարանին մէջ, իսկ աւելի ծանր տեսակը վերջարանին մէջ ուր (էջ 658) սապէս կը դնէ այդ կտրուած, անջատուած մասը.

«Եւ արդ քանզի բոտ օրինակի գրելոցս առ ի մէնջ ի կատարումն դարձուցից (ե՛րբ գրեց թէ ի կատարումն դարձնէ, և ի՛նչ է որ պիտի դարձնէ) ոչ է թէ ի հին համբաւուց տեղեկացեալ և մատենագրեալ դայս կարգեցաք»:

Այս այլանդակ փոփոխութեամբ Կորիւնի «հարքն ի կատարումն դարձան» վախճանեցան իմաստը կ'այլափոխուի «ի կատարումն դարձուցից» (հաւանօրէն գրանւածել կ'ուզէ) աւարտելով: Արդեօք Ազաթանդեղոսի յառաջարանին ու վերջարանին այս անհմուտ, ապիկար խմբագրողը իրա՛ւ չէր հասկըցած Կորիւնի «Հարքն ի կատարումն դարձան»ը, ինչպէս նոր ժամանակներու բանասէրներ չեն հասկցած: Սակայն բաւական ծանօթ և բնատրական է կատարումն բառին «մաս» նշանակութիւնը (Ղ. Փարպեցի «ակն ունելով նշխարաց սրբոց ի կատարումն նոցա» Ազաթ. «կամաւ եկն ի կատարումն»- «Ջոր յիշատակի կատարման քո» Հանդստեաւ-ճարական և այլն) և «դառնալ ի կատարումն» կամ դառնալ ի հանգիստ ծանօթ բլալու էր Սաղմոսէն «Դարձ անձն իմ ի հող և ի հանգիստ քո (Ղազար Փարպեցիի մէջբերումով զլ. Մէշ). ուստի յայտնի է թէ «դարձն ի կատարումն» արիւ բան չի

նշանակեր էթէ ոչ վախճանեցան:

Ինչպէս րոնք, հաւանական է թէ երգ. դարու առաջին կէտին մէջ գրուած «Վարք Մաշթոցին երկրորդ կէտին մէջ արգէն հասկնալու դժուարութիւններ կ'ընծայէր, այնպէս որ վերջապէս պարզուած Կորիւն մը (Փոքր-Կորիւն կոչուածը) գրել պիտանի համարուցաւ: Ընդ նոյնպէս երգ. դարու առաջին կէտին մէջ գրուածին, «Թուղթ Սահակայ առ Պրեկղ» (435) պարզուած մէկ օրինակը մէջ բերել պէտք համարուել է. երկու պարզումներն ալ ոչ առանց յապաւումներու, խաթարումներու, յաւելումներու, ինչ որ խիստ զգուշակի կ'ընէ անոնց գործածութիւնը: Օրինակ մը այս պարզուած գրութիւններու հետեւելու վտանգին, Սահակի թուղթը առ Պրեկղ ունի «Հաստատուալք և զօրացեալք պահել զհաստատութիւն հաւատոյ զոր ի սկզբանէ ի ձեր ճշմարիտ վարդապետութենէդ բնկալեալ առնէաք մի՛ պղտորութեամբ ընդունել. . . և բնաւ ամենեւին չընդունել զուր կործանական մոլորութեանս (այսինքն չէինք տար պղտորում ընդունիլ, և այլն): Հ. Սարգիսեան (Ազաթ. էջ 254) հետեւելով պարզուած օրինակին, առնեամբ կը փոխէ ունեալի, և սխալ կէտադրութեամբ կը կցէ, «ծանդակ էութայ նախընթաց ընկալեալի, կարդալով «ի ձեր ճշմարիտ վարդապետութենէդ բնկալեալ ունէաք՝ մի՛ պղտորութեամբ ընդունել, և այլն»: Սակայն մի՛ ընդունել առանձին չի կրնար մնալ, պէտք ունի բայի մը, առնեալին, առնեալ մի՛ ընդունել, ինչպէս քիչ մը վարը ունի «Յղեցաք. . . մի՛ լսել»: Յետոյ, Սահակ իրեն համար չէ որ յանձն կ'առնէ իր հաւատոյ հաստատութիւնը չը պղտորել, այլ իր ժողովուրդին հաւատոյ հաստատութիւնը չպղտորել տալ կը խոստանայ, «Եւ յամենայն տեղիս որ շուրջ զմեօք բնակեալ են»: Առնել «ծանդակ բայով անցողական բայ կազմել գործածական է մանաւանդ երգ. դարու առաջին կէտի գրուածներուն, (ինչպէս Յճկալում. Ազաթ. և այլն). մէկ օրինակ կը յիշենք Սահակի կանոնէն Յաղագս Քորեպիսկոպոսաց, «զիւրազոյն առնի ամել յուղղութիւն»։ Նաեւ Բիւզ. Ե. ԽԳ. էջ 251, «Եւ նախ երթայց լրտեսեցից, և զձեզ տարեալ արարից ի վերայ»:

Ազաթանդեղոսի յառաջարանը եւ վեր-

ջաբանը խմբագրողը բազմաթիւ անճարակ բանաբաղութիւններ, կարկտաններ ըրած է, զորս յետոյ մի առ մի պիտի նշանակենք. բայց այժմէն պէտք է ամենաուժգին բոլոր բարձրացնենք Հ. Սարգիսեանի վճռին դէմ թէ «ոչ Ազաթանգեղ եղած է Կորեան բանաբաղ, և ոչ զԿորիւն ուղղակի բանաբաղ համարելու ենք Ազաթանգեղայ, այլ նա ինքն է Կորիւն բանաբաղ ինքեան (Հ. Սարգիսեան Ազաթ. էջ 209): Ասկէ աւելի ծանր թշնամանք չէր կրնար գրուիլ այդ մեծ հանճարին Կորիւնի, համարիլ թէ իրեն պէս հայ լեզուին տիրող, իշխանարար վարուող, նորակերտող, բառեղծական, առատաբուխ, յորդարան մատենագիր մը յանկարծ այնքան պիտի չբաւորէր որ իր մէկ գործին մէջ անգամ մը ըսածը ուրիշ տեղ մը կրկնել պիտի զիջանէր, և այդ ալ խեղելով, կտրատելով, կարկտելով, անճարակօրէն մէկու մը վրայ ըսածը յետոյ տարբեր անձի մը նուազ պատշաճութեամբ կամ բոլորովին յանդէպս յարմարցնելով: Վարպետ արուեստագործը երբեք չի կրկնէր ինքզինքը նոյնութեամբ, անփոփոխ, առանց իր կրկնութեան մէջ խել նորոգ բան մը մտցնելու: Կ'ուզէ՞ք օրինակ Կորիւնի կրկնելու եղանակին: Տեւտք ինչ կերպով կ'ընէ ատ մեծ վարպետը Վարք Մաշթոցիի մէջ. «Առ Աստուած կանխելին վասն ամենայն ողոց ֆրիստասներ փրկութեան հասանելոյ» Ազաթանգեղոսի մէջ (Ընդրձկ. Վրդպետի մէջ. Գրիգորի) «որով և աստուածադիր ժամանակն մերձեալ կայր ամենայն ումն ֆրիստասնոր փրկութեան հասեալ»: Վարք Մաշթոցի «արկանէր ի բոլս վարդապետութեան» (Ազաթ. Ընդրձկ. Վրդ. պոթն.) «Արկանելոյ զձեզ ի քովս խրատու հմանոր գիտութեան աստուածագետ վարդապետութեան» (էջ 548):

Բոլորովին անընդունելի է ուրեմն Հ. Սարգիսեանի հաւաստումը (նոյն էջ 115) թէ Ազաթանգեղայ գրող մէջ (Յառաջաբանէն, «Դարձ փրկութեան»էն, Վերջաբանէն մէջը երումներ ընելէ յետոյ) արդէն կը գտնուէին բոլոր վերոյիշեալ հատուածներն, որոց մասին է խնդիրս, բազում ամօք խի (!) յառաջ քան զգրութիւն պատմութեան Ս. Մեսրոփայ ի ձեռն Կորեան, և թէ Կորիւն անտի առաւ ապա, ոչ իբրեւ տարբին ինչ, այլ իբրեւ իւր ինչ սեփական,

և ներմուծեց իւր կրկատրութեան մէջ մասնաւոր իմնապատահաւ (!)»: Նաև (նոյն էջ 117) «ի խմբագրելն զգիրս Ազաթանգեղայ նա ինքն յօրինեց զՅառաջաբանն և զՎերջաբանն». դարձեալ «Կորիւն թէ Ազաթանգեղոսէն և թէ Բեզանդէն հայերէն թարգմանութեամբ օգտուած է (էջ 116)»: Դիտելի է որ Հ. Սարգիսեան բնաւ որոշում չդնէր թէ Ազաթանգեղոսի ո՞ր մասը թարգմանածոյ է և ո՞րը չէ:

Մանչեսթր

ԳԱՌՆԻԿ ՅԸՆՏԸԳԻԸԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԷԼ-ՊԻՐԷԶ ԳԻՒՂԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ՃԱՆԱՊԱՐԶԻՆ ՎՐԱՅ

1. Ո՞ւր է Էլ Պիրէն.

Էլ-Պիրէն նապուսի ճամբուն վրայ. երուսաղէմէն, դէպի հրախ, 16 քիւմէզը հեռի գիւղ մըն է. Հին Կառկարանի Պէրօթն է ան. Բենիամինի ցեղին քաղաքներէն մին. (Յեսու. Թ. 17): Այս գիւղին մօտ, Ռամայի և Բեթելի մէջ, Դերօվրա մարդարէտ հին կը դատէր Խարայէլի ժողովուրդը (Դատ. Դ. 4): Մարինոս կը կարծէ թէ («Պատմ. Ս. երկրի», հայ. թարգմ. Ա. հոր. էջ 395) Էլ-Պիրէն գիւղը Մաքսանն է, որ տարբեր գիւղ մըն է, դէպի արեւելք: Ըստ իր աստիճան, Հերոնիմոս կը յիշատակէ զայն իր «Տեղիք երբայեցոց», անուամբ գրքին մէջ, իբր մեծ գիւղաքաղաք մը: Այժմ Էլ-Պիրէն հազար բնակչօք գիւղ մընէ, և շինուած ժայռոտ բլուրի մը գագաթը, որուն ստորոտը կը գտնուի ճանապարհին մօտիկ, առատահոտ աղբիւր մը՝ որուն վրայ կառուցուած է մզկիթ մը:

Բայց Էլ-Պիրէն պատմական աւելի մեծ հռչակ մը ստացած է այն աւանդութեան համաձայն, թէ ան եղած է այն տեղը, ուր Ս. Կոյսը կը կարծէր թէ Յիսուս մանուկը, Զատիկի տօնը երուսաղէմի մէջ կատարելէ յետոյ, ուրիշ ուղեկիցներուն հետ մեկնած էր. հո՞ն ծանօթներուն և զբացիներուն մէջ փնտռուեցաւ ան, բայց չգտ-